

М. В. Харушин (Київ)

**ЗАХОДИ ГЕТЬМАНСЬКОГО УРЯДУ БОГДАНА
ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ЩОДО ЗБЕРЕЖЕННЯ
ТА РОЗШИРЕННЯ МОНАСТИРСЬКИХ
ВОЛОДІНЬ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ**

Довгий час в історіографії панувала думка, що Б. Хмельницький, слідом за політичним підпорядкуванням України Росії, намагався також поставити у залежність Київську митрополію від Московського патріарха. Ця точка зору розвивалася як вітчизняними істориками дореволюційного та радянського періоду, так і дослідниками української діаспори¹. Проте, останні дослідження вітчизняних науковців переконливо свідчать про наміри гетьмана розбудувати Українську державу², необхідним атрибутом якої мала би виступати православна національна церква, представлена тоді Київською митрополією.

Виявлені архівні матеріали, зрхеографічні публікації свідчать, що від самого початку Визвольної війни Б. Хмельницький,

поряд із задоволенням козацьких вимог, домагався охорони прав Київської митрополії та повернення її православним всіх храмів³. Під час переговорів з урядом Речі Посполитої постійно фігурувало питання про зміцнення становища Української православної церкви, зрівняння її прав з римокатолицькою, розширення маєтностей Київської митрополії тощо. Незмінність канонічного статусу митрополії як суб'єкта Константинопольської патріархії стало предметом спеціального обговорення під час українсько-російських переговорів.

Дії Б. Хмельницького стосовно захисту прав Української Православної Церкви не обмежувалися лише міжурядовими переговорами. Розгортання антифеодальної боротьби уже влітку 1648 року поставило перед гетьманом питання про майбутню долю володінь Київської митрополії. Гетьманський уряд прихильно ставився до представників духовенства, беручи до уваги заслуги того перед православною вірою, а також і те, що певна частина його у Визвольній війні виступила на боці повсталих. В актових книгах Руського воєводства, зокрема, названо поіменно понад 100 священиків, які брали участь у селянських походах на шляхетські замки, маєтки, міста. Деякі з них обирались навіть сотниками і полковниками у селянсько-козацьких загонах⁴. Гетьманський уряд вважав духовенство своїм союзником: церква мала великий вплив на маси і могла підтримати організацію нової української влади. Заручитися ж підтримкою церкви та її духовенства, особливо чорного, можна було лише шляхом збереження та розширення монастирського землеволодіння.

Першими, хто відчув на собі поблажливе ставлення гетьмана, стали посланці Густинського монастиря, які в липні 1648 року отримали охоронний універсал на монастирські володіння. В документі зазначалось, що порушників монастирського «спокою» будуть суворо карати⁵. Слідом за Густинським настала черга й інших монастирів. Богдан Хмельницький задовольняв їхні різноманітні прохання, брав під свою протекцію та захист. До кінця життя він дотримувався такої політики. На підтвердження цьому свідчать дані, наведені в таблиці на с. 35—37.

Звичайно, перелік маєтків наведений у таблиці далеко не повний. Він називає лише частину монастирських володінь. Відомо, наприклад, що Густинський монастир одержав від гетьмана всього 16 універсалів про охорону та збільшення своїх угідь. Також згадується тільки один маєток Печерського

монастиря, коли з джерел точно відомо: ще до 1648 р. той володів вже кількома десятками сіл.

Отже, залишається невідомим, як і коли монастир відновив свої земельні права. З таблиці видно, що гетьманський уряд Б. Хмельницького не тільки не збирався ліквідувати систему монастирського землеволодіння, а навпаки, намагався її зміцнити й розширити. Для порівняння, шляхта, за підрахунками І. Крип'якевича, отримала в період з 1648 по 1657 рік близько 50 маєтків, а старшина — всього до 20⁷, тобто значно менше від монастирів митрополії.

Щодо володінь білого духовенства, то про них, по суті, не збереглося ніяких відомостей. Проте, універсал Б. Хмельницького, виданий Л. Барановичу з нагоди обрання того на Чернігівському кафедрі, свідчить про наміри гетьмана зберегти за білим духовенством і їх маєтності. Універсал підтвердив права на маєтки Чернігівської єпархії, заборонив будь-кому сторонньому втручатися в господарські справи єпископа, використовувати землі, «поменяному єпископству належачих», для своєї користі⁸.

Стосовно нічого духовенства слід зауважити, що воно, ймовірно, влившись до лав повсталого народу, теж намагалося певною мірою розширити свої володіння за рахунок маєтностей католицької церкви та шляхти. З огляду малочисельності скарг на сільських священників, можна припустити, що далеко не всі з них брали участь у війні, пам'ятаючи про свій сан.

Отже, наведені факти спростовують твердження деяких істориків про негативне ставлення гетьмана Б. Хмельницького та його уряду до православної Київської митрополії, її ієрархів. Український уряд, розбудовуючи державу, великою мірою покладався на духовенство, як свого духовного наставника в процесі становлення нових порядків. Розглядаючи Українську православну церкву невід'ємним інститутом державності, гетьманський уряд спрямував свої зусилля на зміцнення автокефальних засад Київської митрополії, не допускав її економічного занепаду, постійно піклувався про церковні володіння, передусім, монастирські.

¹ *Тарнавський С.* Исследование о подчинении Киевской митрополии Московскому патриарху // Архив Юго-Западной России. — Ч. I. Т. 5. — К., 1882; Русское православие: вехи истории. — М., 1989; *Лотоцький О.* Автокефалія. — Т. 2. — Варшава, 1938 та інші.

² *Смолій В., Степанков В.* У пошуках нової концепції історії Визвольної війни українського народу XVII століття. — К., 1992; *Степанков В.* Українська держава в середині XVII ст.: проблеми становлення й боротьби за незалежність. — Авторсф. дис. — докт. іст. наук. — К., 1993 та інші.

³ ЦДІА України.—Ф.1407, оп. 2, спр. 28 в; 28 г; Документи Богдана Хмельницького.—К., 1961 та інші.

⁴ Крип'якевич І. Богдан Хмельницький.—К., 1954.—С.195.

⁵ ЦДІА України.—Ф. 159, оп. 1, спр. 4.

⁶ Таблиця складена автором на підставі матеріалів фондів ЦДІА України.—Ф. 159, оп. 1, спр. 4; Ф. 203, оп. 1, спр. 6; Ф. 220, оп. 1, спр. 153; Ф. 1407, оп. 1, спр. 62, 63, 64; Інститут рукописів Центральної Наукової Бібліотеки НАН України ім. І.В.Вернадського. Збірка О.Лазаревського.—Спр. 41/4; Спр. 51; Там же. Збірка Церковно-Археологічного музею.—Папка № 216; Папка № 219; Папка № 594; Акты, относящиеся к истории Западной России.—Т. 5.—СПб., 1853.—№ 25, 28, 31, 32, 33, 35, 39, 40, 42, 46, 47; Історія України в документах і матеріалах.—Т. 3.—К., 1941.—№ 122, 123, 124; Документи Богдана Хмельницького.—№ 52; та інші.

⁷ Крип'якевич І. Богдан Хмельницький.—С.283.

⁸ ЦДІА України.—Ф. 51, оп. 3, спр. 15204.

Монастирські володіння київської митрополії за часів гетьманування Б. Хмельницького⁶

Назва монастиря	Володіння		Дата	Всього		
	затверджені	новонадані				
1	2	3	4	5		
1. Київський Флорівський	—	с. Вел. Дмитровичі с. Малі Дмитровичі с. Вишеньки	3	12.1648 —" —"	3	
2. Київський Микільський Пустинний	м. Городище с. Максимівка пором на р. Рось біля с. Конончі с. Вереміївка с. Ковалин с. Дівичліск млин на р. Рось у с. Совині с. Копійовщина, або Павловичі	озеро Дубне	8	1	03.1649 03.1649 04.1650 08.1650 08.1651 05.1652 05.1652 03.1656 06.1656	9
3. Київський Богоявленський Братський м-р	—	с. Мостище с. Ксаверів с. Мухойди с. Сарновичі с. Обиходи с. Базар с. Плисецьке с. Чорногородка	—	8	01.1651 —" —" —" —" —" —" 01.1656	8
4. Київський Михайлівський Золотоверхий	ліси навколо сіл Глевахи, Малютинки та Юріївки	3 м. Вигурівщина Федаківський млин на р. Краснуці біля Трипілля	—	2	11.1649 05.1654 06.1655	5
5. Київський Михайлівський жіночий	—	м. Ходосівка с. Креничі	—	2	— —	2

1	2	3	4	5	
6. Київський Видубицький	с. Калинівщина с. Калив Луг с. Книдельщина озеро Глушця	4	—	05.1654 —" —" —"	4
7. Київський Печерський чолов.	хутір Бузуків	1	—	— 12.1651	1
8. Київський Печерський жіноч.	с. Підгірці	1	—	— 12.1648	1
9. Київський Межигірський	монаст. млин Харковецький ставок	2	с. Чернин м. Вишгород с. Петрівці с. Мощини	4 10.1649 05.1651 12.1653 03.1656 —" —"	6
10. Батуринський Крупецький	с. Спаські Поля с. Божок с. Любитів с. Заболотів с. Озаричі млин с. Липового	6	с. Хмелів с. Коренецьке	2 03.1655 —" —" —" —" 1656 04.1656 1656	8
11. Гадяцький м-р	охоронна грамота гетьмана на мастності	1	—	— 04.1656	1
12. Козелецький Троїцький	гетьман підтвердив володіння монастиря	1	—	— 1654	1
13. Мгарський м-р	землі, подаровані Раїною Вишневецькою с. Вільшанка	2	млин у с. Тишки с. Луки с. Хитці луки бернадирів у м. Лубни с. В'язівок	5 04.1655 05.1656 01.1653 06.1657 —" 07.1657 —	7

14. Густинський	с. Мацівка	1	млин у с. Валки с. Полове Шкулятинія млин (одна мірочка) Вовчі озера с. Левки	5	07.1648 07.1652 05.1655 1655 02.1656 04.1657	6
15. Ірдинський (новоутворений)	—	—	балкійські й орловські хутори Старосілля баклійське з Будищами Смольчинці орловські з Будищами	5	09.1656 —" —"	5
16. Макошинський	грамота нах. гетьмана І.Золотаренка на маєтності навколо с. Баби	1	Ніжинський пол-к Г. Гуляницький надав землі збіглої шляхти	1	06.1654 —	2
17. Махсаківський	с. Холми с. Ядутин с. Пральники с. Високе с. Красностав с. Махсаки	6	—	—	05.1651 —" —" 10.1654 —" —"	6
18. Ніжинський	—	—	млин на р. Сеймі в с. Нові Млини м. Мрин і прилеглі до нього села м. Салтикова Дівиця с. Блистова с. Стольне с. Воросківці с. Степанівка	7	12.1653 11.1654 —" —" —" —" —"	7
Всього		37		45		82